

IRODALOMTÖRTÉNETI FÜZETEK

SZERKESZTI ÉS KIADJA: CSÁSZÁR ELEMÉR

27.

MEGOLDOTT PROBLÉMÁK
GYÖNGYÖSI ISTVÁN ÉLETRAJZÁBAN

ÍRTA

BADICS FERENC

BUDAPEST

PALLAS IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T.

1928

Ára: 80 f.

IRODALOMTÖRTÉNETI FÜZETEK

SZERKESZTI ÉS KIADJA: CSÁSZÁR ELEMÉR

27.

MEGOLDOTT PROBLÉMÁK GYÖNGYÖSI ISTVÁN ÉLETRAJZÁBAN

ÍRTA

BADICS FERENC

BUDAPEST

PALLAS IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T.

1928

FELOLVASTA A SZERZŐ AZ IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG
1927. DECEMBER 10-IKI ÜLÉSÉN.

Pallas részvénytársaság nyomdája, Budapest V., Honvéd-utca. 10.
Felelős vezető: Tiringer Károly műszaki igazgató.

Köztudomású, hogy új költői alkotásokban oly szegény XVIII. századi irodalmunknak nem volt olvasottabb és kedveltebb költője Gyöngyösinél. Életében kiadott kötetei s néhány kéziratban maradt költeménye a század folyamán több mint negyven kiadást értek, sőt kézirati másolatokban is elterjedtek. Az irodalom emberei — tudósok és szépírók — szinte vetélkedvé hirdették költészetének utól nem érhető szépségeit, s a század végén négyen is tervezték összes munkáinak javított kiadását, mert a sok utánnyomás és másolás miatt sokhelyt megromlott a szövegük. Annál feltűnőbb, hogy ez a hálás olvasó-közönség és irodalom a költő személyét illetőleg beérte azzal, amit munkái címlapján maga jegyzett föl: hogy 1664-ben Wesselényi nádor «komornikja», az 1681-iki soproni országgyűlésen Gömör vármegye «egyik követe» s később ugyane vármegye «vice-ispánja» volt.

Dugonics az első, aki Gyöngyösi *Költeményes maradványai* (2 köt. 1796.) kiadásakor a költő életviszonyairól is tájékoztatni akarván olvasóit, Gömör vm. jegyzőkönyveiből kiíratta a «Gyöngyösi István» névvel kapcsolatos adatokat. Ezek azonban — két adat kivételével — a költőnek csak közéleti szereplésére vonatkoztak. Dugonics tehát, hogy a költő életrajzát nagyjából teljesebbé tehesse, ugyanolyan bátorsággal, mint ahogy a költemények szövegét javítgatta, merő föltevések és önkényes következtetések útján állapította meg: hogy a költő 1620-ban született s iskoláit elvégezván, Wesselényi Ferenc, akkor füleki kapitány szolgálatába állt, 1653-ban megházasodott, s felesége, *Bekényi Zsófia*, 1659-ben a megyei jegyzőkönyv szerint valami peres ügyben ügyvédeként vallott («procuratores statuit»). Ez az így megszerkesztett életrajz aztán kerek száz esztendeig szinte egyedüli forrásul szolgált mindazoknak (még Toldynak is), kik Gyöngyösiről írtak.¹ Arany János kétségbe vonta ugyan Dugonics néhány föltevésének helyességét, de különben ő is a tőle közölt hivatalos adatok és a költemények alapján rajzolta meg a költő nyilvános jellemét, s inkább költészetének méltatásával foglalkozott. Ez a remek írói arckép

¹ Bartholomaeides László *Comit. Gömöriensis Notitia hist. geogr. statistica* c. munkája, mely 1806—8. Lőcsén jelent meg, több tekintetben kiegészíti Dugonics adatait, de ezt Toldy is csak 1855-ben a *Magy. költ. kézikönyvében* kezdte felhasználni.

(Koszorú, 1863.) arra indította Toldyt, hogy újra kiadja Gyöngyösi főbb műveit (2 köt. 1864—5.), sajnos a *Murányi Vénust* egyik rossz XVIII. századi kiadás után,¹ s ezentúl ebből készültek a szemelvényes kiadások 1904-ig, midőn a Wodianer-féle Remekírók sorozatában a legrosszabb (az 1702-iki kolozsvári apokrif) kiadást nyomatták le. De ekkor már sajtó alatt volt a Franklin-társulat Magyar Remekírók c. vállalatában (megjel. 1905. ápr.) Gyöngyösi két főműve: a *Murányi Vénus* (1664.) és *Kemény J. emlékezete* (1693.) az első kiadások alapján, s az utóbbi az első kiadásnál is régibb keletű hiteles kézirat figyelembe-vételével.²

E közben lassankint a költő életadatai is gyarapodtak. Thaly Kálmán és Pauler Gyula XVII. századi köztörténelmi kutatásaik közben talált Gyöngyösi-levelek közlésével (Századok, 1870—73.) a költő polgári foglalkozásának, Acsády Ignác pedig *Széchy Mária életrajzában* (1885.) a nádorhoz és özvegyéhez való viszonyának megismeréséhez szolgáltatott becses adalékokat. De a költő származása, születésének helye és éve, ifjúkori tanulmányai, családi élete — hiteles adatok híján — még mindig ismeretlenek maradtak.

E kérdéseknek, sőt a költő későbbi életviszonyainak tisztázását kezdettől fogva nagy mértékben akadályozta az a körülmény, hogy a XVII. században az észak-keleti Felvidéken sok Gyöngyösi-család élt, kiket származásuk vagy lakóhelyük után peéri, petényi vagy radvanci, gatályi Gyöngyösieknek neveztek, de voltak Gyöngyösi másképp Fazekas, Gyöngyösi másképp Szabó, Horváth másképp Gyöngyösi, vagy egyszerűen Gyöngyösi-családok is; sőt a század második felében volt négy-öt Gyöngyösi István is, kiknek neve a különböző levéltárak irataiban fordul elő: közülök kettő évtizedeken át a közéletben, kettő pedig, a költő s egy református prédikátor, mint író is szerepel, de van Gyöngyösi János, László, Pál nevű vallásos író is, kiknek munkáit már Bod Péter és Horányi Elek felsorolják. Arra azonban sem ezek, sem a későbbi írók mindmáig nem gondoltak, hogy a sok Gyöngyösi közt a költőt legalább a hasonló nevűektől megkülönböztessék, inkább egyszerűen azonosították őket, s ezzel többször érthetatlenné tették a költő szereplését. Ez azonban ismervén néhány hasonló nevű kortársát, nyilván azért jelölte meg munkái címlapján a maga polgári állását, hogy azoktól megkülönböztesse magát.

¹ Bevezetésül a maga régi Gyöngyösi-életrajza mellett Arany dolgozatát is kiadta.

² E kiadásomról *Gyöngyösi I. főműveinek új kiadása* címen 1905. május 22-én akadémiai felolvasást is tartottam. Követte ezt a *Murányi Vénus* (Olcso könyvtár) 1906. és 1916. s az Akadémia megbízásából u. ennek facsimile kiadása (1910.) bevezetésekkel és jegyzetekkel, s végül Gy. *Összes költeményeinek* (Régi M. Költ. Társ., I—II. 1914., 1921.) kritikai kiadása — a III. sajtókészen az Akadémia levéltárában — szintén bevezetéssel és jegyzetekkel.

Ez a zürzavar arra ösztönözte a családtörténetek nagy-érdemű kutatóját, Nagy Ivánt, hogy — amit addig az irodalomtörténet művelői nem végeztek el — rendszeres levéltári kutatások alapján világítsa meg a költőnek ismeretlen életviszonyait. Kutatásainak összefoglalása az 1637—1751. évekből való 30 db. okirat-melléklettel (Irod. Közl. 1897. és 1898.) minden eddigi közlésnél fontosabb. Nagy Iván ugyanis a különböző levéltárakból gyűjtött osztály- és zálogos-levelek, szerződések, adomány- és hagyatéki oklevelek, anyakönyvi kivonatok stb. alapján kétségtelenül megállapította, hogy a költő első felesége nem *Bekényi Zsófia* volt, mint Dugonics óta irodalomtörténeti közhitté vált, hanem az ungmegyei birtokos nemes Baranyai Gáspár leánya: *Baranyai Iloná*, a második pedig az Andrassy-udvarból 1674-ben nőül vett nemes *Görgei Judit* volt. Ez oklevelekből összeállítja Nagy Iván a költőnek e két házasságból született gyermekeit és ezek utódait, öröklött és szerzett birtokait stb. De a költő származását, születése helyét és évét, ifjúkori tanulmányait, szóval az 1652. előtti éveket illetőleg Nagy Iván is csak föltevésekre volt utalva; nevezetesen, mivel gr. Homonnai Drugeth János, Felső-Magyarország főkapitánya, Gyöngyössy Andrásnak mint udvari secretariusának «jámbor és hiv szolgálatai» jutalmául 1637-ben kelt zálogos-levelével Varannón egy egész hely házat minden hozzátartozó birtokkal együtt 300 frt-ért inscribált: Nagy Iván valószínűnek tartotta, hogy ez a Gy. András a költő atyja vagy legalább rokona lehetett; s miután — úgy mond — az ifjú Gyöngyösi Ungvárt és *Kassán a jezsuitáknál* (erre semmiféle bizonyítéka nincs!) elvégezte iskoláit, a nevezett Gy. András pártfogásával kerülhetett a murányi udvarba, előbb a gróf közeli rokonának, Széchy Mária anyjának, majd annak halála († 1643.) után Széchy Mária, utóbb Wesselényi szolgálatába (ahogy ezt már Dugonics kombinálta) s közben 10—12 évre elhagyván szolgálatát, 1664-ben lett Wesselényi komornikjává.

En egy alkalmi cikkemben már ezelőtt húsz évvel (*Beöthy-emlékkönyv*, 1908.) külső és belső bizonyítékok alapján, minden kétséget kizáróan kimutattam, hogy Gyöngyösi sem előbb, sem később, hanem 1663. nyarán vagy kora őszén került Wesselényi nádor szolgálatába,¹ inkább a maga érdemén, de semmi-

¹ Akkori okfejtésemet megerősíti egy újabban talált adat is: idősb Koháry István füleki főkapitány 1664. január 6-án Fülekvarából Wesselényi nádorhoz Stubnyára küldött levele, melyet — mivel felesége betegsége miatt maga nem mehetett — «*Oroszlány István itt (t. i. Fülekvarában) való seregbíróval*» küld oda. Ez volt Gyöngyösi utóda a füleki seregbírószágban, aki bizonyosan már néhány hónap óta lehetett szolgálatában, különben mint egészen új emberre aligha bízta volna fontos tartalmú levelét. (Nagy Iván közlése a Magyar Tört. Tár X. köt. Pest, 1861.)

esetre sem Gy. András pártfogásával. A két család közt való rokonságot, mely akkor még lehetségesnek látszott, egyetlen azóta előkerült adat sem igazolja.

Van azonban azóta gyűjtött irataim között néhány kiadatlan okirat, mely Gy. András viszonyait s közvetve a pártfogás ügyét, legalább nemlégesen megvilágítja. Ugyanaz a Drugeth János, ki az 1637-iki zálogos-levelet kiadta, 1640. május 6-án újabb beíró levelet ad¹ «jámbor főember-szolgájának: nemzetes és vitézlő Gyöngyösi András uramnak és házastársának: nemzetes Haczkai Judit asszonynak», 500 frtért zálogba adván *nekik és mindkét ágon való örökösöknek* a zemplénmegyei Ökörmező nevű falut minden hozzátartozóval, de kiköti, hogy ezen összeg lefizetésével ő vagy utódai *bármikor* visszavehetik a birtokot. Ezt az összeget ugyanis csak szükségből vette föl, hogy a kamarának könnyebben kifizethesse most szerzett tokaji uradalmának árát. Egyébként a zálogos-leveleknek ez a rendes záradéka. Az 1637-ikinek végén azonban régi hű embere iránt való különös kedvezésből, vagy mint a gróf mondja: «úri jóakaratából», abba is beleegyezett, hogy a varannói házát és ennek mindennemű tartozékát Gy. András *«éltéigh sem ő, sem öröksei ki nem váltják»*. János gróf 1645-ben meghalt; utóda, György gróf pedig 1651. okt. 23-án kelt levelében² «megengedi, hogy *Bárczi Sebestyén* az ő varannóbeli Gyöngyössy-házát a hozzátartozó földekkel együtt 500 magyar frtért magához válthassa s élte végeig bírja.» Gy. András tehát akkor (1651. őszén) már nem élt, s mivel a varannói birtokot a *maga személyére* s csak *«éltéigh»* kapta: felesége, ha túlélte is őt, köteles volt — kétségkívül a zálogösszeg lefizetése fejében — visszaadni a grófi tulajdonosnak. A homonnai levéltárban nincs nyoma, hogy tovább élt volna, s így nem lehetett pártfogója a polgári életbe csak 1651. után lépő költőnek,³ korábban pedig azért nem, mert ez mint serdülő ifjú akkor végezte iskolai tanulmányait, s különben sem lehetett valami jóindulattal az 1624—30. közt Ungvárra települt új-Gyöngyösiek iránt. A költő atyja ugyanis csak kir. rendelettel tudta biztosítani itt szerzett zálogos-birtokát, mely valamikor a hatalmas Drugeth-családé volt.

Még két Gyöngyösi-vonatkozású kiadatlan iratom van a homonnai levéltárból. Az egyikben gr. Homonnai Zsigmond,

¹ A homonnai gr. Andrassy-féle Ltár I. 29. 1. Protoc. A. 59—62. l.

² Id. Ltár I. 29. 1. Protoc. A. 411. l.

³ Elesik tehát az a régi föltevés, melyet — az 1651-iki okiratot nem ismerve — 1908-ban (a *Beöthy-émlékkönyv* 207—8. l.) még lehetségesnek tartottam, hogy Gyöngyösi István 1656-iki szorult helyzetében fordult mint rokonához Gy. Andrásához, hogy az ő ajánlata révén Széchy M. és Wesselényi pártfogásával elnyerje (nem a komornikságot mint Nagy Iván vélte, hanem) a jogi képzettségénél fogva éppen neki való füleki szeregbirói tisztséget.

Ungvár örökös ura, 1682. ápr. 29-én kelt levelével Radváncon lakozó *Gyöngyösi István janitor-szolgájának* a városi út mellett két parlag-szöllőt adományoz 12 esztendőre, hogy azokat beültetvén, addig hasznát vegye, azontúl pedig a *szokott dézmát fizesse*.¹ Ez tehát szolga-rendű s nem nemes ember, így nem rokona sem Andrásnak, sem a költőnek. — A másik irat egy dátum nélküli, a XVIII. század második felében kelt, de szintén XVII. századi vonatkozású levél,² melyben Gyöngyösi Istvánnak és Péternek utódai: Gyöngyösi István és Szentimrei Ferenc kéri gr. Vandernáth Henrikné, született Zichy Teréziát, hogy levéltárából adja ki másolatban azt a záloglevelet, «melyben *néhai Gyöngyösi Istvánnak, aki az 1682. esztendőben mélt. gr. Homonnai Drugeth Zsigmond urunknak az ungvári jószágában fiscusa volt*», egy Ungvárt a Vár-utcában levő telket elzálogosítottak. Ez a Gyöngyösi István már minden valószínűség szerint a költő, ki ekkor már nemcsak az Andrássy-, Koháry- és más előkelő családoknak, hanem — Zrinyi Ilona megbízásából — a Rákóczi-árvának is — gömörmegyei jószágaikban hírneves ügyvédje. Megerősíti föltevésemet, hogy Nagy Iván családi leszármazási táblázata szerint (IK. 1897. 445. l.) a költőnek első feleségétől, Baranyai Ilonától, született Borbála nevű leánya Szentimrei Zabó Gáspárhoz ment nőül, s ennek fia vagy unokája Szentimrei Ferenc, az egyik folyamodó, 1751-ben Radváncon lakott, a másik folyamodó pedig ugyancsak B. Ilonától született István fiának leszármazottja, akik többi, meglehetősen elszaporodott és egyre jobban szegényedő rokonaikkal együtt a XVIII. század folyamán — több okirat tanúsága szerint — szorgalmasan keresgéltek, sőt perelték ősanyjuk, B. Ilona, több vármegyében fekvő birtokrészeit, mint jogos örökségüket. — Thaly Kálmán múzeumi hagyatékában³ szintén találtam egy 1677. júl. 13-án kelt levélfogalmazványt, melyben két özvegy nemesasszony Koháry Istvánnak «*Gyöngyössi István deák urunk ő kegyelme által tölt izenete*» alapján kéri őt, mint Ajnácskő és Somoskő váraknak is főkapitányát, hogy — az akkori veszedelmes időkre való tekintettel — a nem elég gondos porkoláb helyébe alkalmasabb embert küldjön. Mivel a literatus tollforgató-embert rég időktől fogva *deáknak* szokták nevezni, nem lehetetlen, hogy a két öreg asszony a költő-ügyvédet nevezte így, ki Fülekről hazamenet (akkor Krasznahorka-Várallyán lakott) vette s adhatta át Koháry alkalmi izenetét. Vele t. i. — mint levelei mutatják — régóta bizalmas és szolgálatra mindig kész viszonyban volt.

¹ Id. Ltár. Protoc. A. I. 29. 1.

² U. a. Ltár. I. 375. Fasc. 2. 1.

³ Thaly: *Kéziratok* I. köt. Nemzeti Múzeum kéziratára.

Bár Nagy Ivánnak a költő 1652. előtti életére vonatkozó föltevéseit a későbbi kutatások megcáfolták, 1652-től kezdve okleveles bizonyítékokra támaszkodó megállapításai ma is helytállóak; eredményes kutatásai pedig ösztönt adtak és irányt jelöltek a további kutatásokra. A következő években legtöbbet dolgozott e téren Gyöngyösy László, aki a költő első feleségében, Baranyai Ilonában néhány kései családi irat alapján saját ősanymját ismervén fel, kettőzött buzgalommal folytatta a költőre és leszármazottjaira vonatkozó kutatását. Ennek eredményei (közölve IK. 1904., 1905. 1911. s másutt) irodalmi körökben élénk érdeklődést keltettek, mert a költő eddig ismeretlen családi viszonyaira: az 1593-ban nemességet szerző Horváth György, illetőleg *Mihálytól* való leszármazására (ennek fiát — a költő atyját — már *Horváth alias Gyöngyösi János*nak nevezi egy 1630-iki kir. oklevél) s atyja vagyoni viszonyaira adtak okleveles bizonyítékokat. Különösen fontos atyjának 1656-ban Ungvárt kelt végrendelete, mely hű tükre buzgó református vallásos és mély családi érzelmeinek, s főképp a költő, mint legkisebb fia iránt érzett gyengéd szeretetének. Szétosztván fáradhatatlan szorgalommal gyűjtött tekintélyes vagyonát, természetesen névszerint felsorolja fiait, a költő három bátyját is. E névsor hitelességét megerősíti a költő külföldön tanuló László bátyjának első könyvecskéje is, melyet atyjának és bátyjainak ajánlott.¹

Gyöngyösy László azonban nem elégedett meg a bizonyítható tényekkel, hanem egyre merészebb és zavarosabb állításokkal lepte meg olvasóit. Kezdődött ez a költő szülőhelyének és életkorának meghatározásával. Nagy Iván (IK. 1897. 429. l.) óvatosan csak annyit mond, hogy Gy. István *«legvalószínűbben ungvármegyei, és pedig Radvánc községbeli, mely faluról egy párszor előnevét is írta»*. Nagy Iván ezt két maga-közölte adat alapján állította; de tévedett, mert az 1663-iki osztálylevél *Gyöngyösi de Radvánczot* ír ugyan, de a 2-ik, egy 1669-ben sajátkezűleg írt nyugtatványát így kezdi: *«Én Radvánczon lakozó Gy. István...»* Az előbbiben tehát szintén a lakóhely értendő, aminthogy, ha maga nem is mindig, családja állandóan itt lakott, *előnevül pedig sohasem használta Radváncot*. Gyöngyösy László azonban ragaszkodott ahhoz, hogy ez a költő szülőhelye, mert atyja végrendeletében egyebek közt radvanci birtokát is reá hagyta; igaz, csak hogy nem a radvanci, hanem csak az ungvári házát nevezi *atyai háznak*, mely a törvény szerint is legkisebb fiát, Istvánt illette. Csűrös Ferenc, összegyűjtven

¹ Ez a *Disputatio Logica*, melyet Utrechtben 1655-ben adott ki. A Régi Magy. Könyvtár (III. 1945. sz. a.) a sárospataki Collegium példányáról leírva a könyvecskét, megemlíti hogy Gy. László ezt atyjának Jánosnak, János és Ferenc bátyjainak és István öccsének ajánlja; a meleg hangú ajánlat teljes szövegét közli Harsányi István: *Gyöngyösi István és László sárospataki diáksága* (1921.) c. füzet 7. lapján.

Ung megye jegyzőkönyvi kivonataiból a Gyöngyösi-névvel kapcsolatos adatokat, (IK. 1907.) ezek közt talált egyet, mely szerint Gyöngyösi János, a költő atyja 1653-ban 144 frtért vett Radváncon egy egész-helyes zálogos birtokot; ennek alapján kétségbe vonja Gy. László föntebbi állítását, míg ezt más bizonyíték nem igazolja. De máig sem igazolta, aminthogy — véleményem szerint — sokkal valószínűbb, hogy a költő abban az atyainak nevezett *ungvári házban* született, melyet atyja már 1624-ben szerzett, s ahol később (a végrendelet írásakor is) rendszeren lakott.

Gyöngyösy László az 1906-ban Ungvárt alakult «Gyöngyösy Irodalmi Társaság» első felolvasó ülésén (1906. dec. 15-én) a költőről előadást tartván, ismét azt állította, hogy az Radváncon született, s valószínűleg ekkor jelölte meg ottani barátaival együtt a szülőháznak vélt épületet, melyet aztán 1908 szept. 20-án nagy ünnepség keretében díszes emléktáblával jelöltek meg; ennek felirata így kezdődik: «Itt született Radvánczi Gyöngyösy István 1620. körül, † 1704.» stb.¹ A Radvánci előnévre vonatkozólag az ünnepély leírója nyomban megjegyzi, hogy ez «a Társaság tudta nélkül került a táblára, a radvánci vezetőség túlbuzgalma folytán, s ezért az *hitelesnek el nem ismerhető.*»² Gyöngyösy László pedig a felolvasása után közölt jegyzetben 1624-re teszi a költő születése évét, ami persze époly kevéssé hiteles, sőt bizonyosabb, hogy 1629-ben született, mert halálakor (1704.) 75 évesnek mondja a rozsnói anyakönyvi bejegyzés.³ Az 1624-et utóbb 1628-ra javította ugyan, de a költő radvánci születéséhez későbbi cikkeiben is körömszakadtig ragaszkodott.⁴

E cikkek elseje éppen az emléktábla leleplezése előtt (IK. 1908. 194—200. és 338—346. l.) jelent meg s a költőnek 30 évi hevesmegyei szerepléséről szól. Az ünnepségre meghívott miniszterek, szomszéd vármegyék, irodalmi társaságok és helyi hatóságok képviselői sorában Heves vármegye akkori alispánja, (nyilván a föntebbi közlemények hatása alatt írt meghívó-levél által félrevezetve) e szavakkal tette le koszorúját az emléktábla alá: «Az egri hősök dicső utódai Gyöngyösy István szellemének, egykori követüknek és alispánjuknak, kegye-

¹ A Társaság Évkönyve. I. köt. 1909. 50 l.

² U. o. 39. l.

³ A rozsnói róm. kath. plébánia halotti anyakönyvében Gyöngyösi elhalálózása, mint 1911-ben magam meggyőződtem, ekkép van bejegyezve: «1704. 24. Julii Dnus Steph. Gyöngyösi vice-Comes annorum 75;» határozottan így, míg a többi halottnál az életkor rendszeren így van jelezve: «annorum circiter...»

⁴ Az IK. 1911. 96—97. l. Csűrös Ferencsel éles vitába szállva többek közt azt mondja, hogy a költőnek «Radváncon kellett születnie»; állításának igazolására újabb bizonyítékot itt sem tud felhozni, de azért fenntartja azt az Urania 1914. 331. l. is.

letük jeléül». Ez azonban nem felel meg a valóságnak, s az alispánnak és ünneplő közönségnek, sőt húsz éven át az egész irodalomnak ilyen, akár csak felületességből történt megtevésztéseért Gyöngyösy Lászlót súlyos felelősség terheli, azért e közleményekkel bővebben kell foglalkoznom.

Hiteles levéltári adatok közléséről lévén szó, első tekintetre nem látszott épen lehetetlennek, hogy az egész életében nagyon munkás költő, ki füleki seregbírósa idején megismerkedvén a török hódoltság alatt odamenekült Heves vm. uraival, egyéb dolgai mellett koronkint e vármegye megbízásaiban is eljár. Én Gyöngyösi tíz ismeretlen levelének közlésével (IK. 1913.) nemcsak addig homályos életéveire (1673—1675.) deríthettem világosságot, hanem e levelek adataival Gy. Lászlónak néhány másutt közölt adatát is helyreigazíthattam, de a hevesmegyei adatok helyességét nem tudtam elbírálni, mert Gy. László e jegyzőkönyvi kivonatokban *nem közölte a hónapokat és napokat*, sőt a mások esetleges továbbkutatásának azzal a kijelentéssel állta útját, hogy: *«Fájdalom, az eredeti jegyzőkönyvek a megyeszékhelynek Fülekről Egerbe átköltözésével elvesztek, csak az elenchus tartalmi kivonatai maradtak meg.»* (IK. 1908. 196. l.) Hát ebből egy szó sem igaz, de erről csak néhány hónappal ezelőtt győződtem meg.

Mikor ugyanis több évtizedes munka után Gyöngyösi *Összes költeményei* III-ik kötetének sajtó alá készítésével is elkészültem, s 1926. őszén — régi ígéretem szerint¹ — hozzáfogtam Gyöngyösi teljes életrajzának megírásához: minden eddig közölt adatot összevetve s megrostálva, több régi tévedést sikerült helyreigazítanom; de már az 1660—70-es évek-nél Gyöngyösy László hevesmegyei adatai miatt elakadtam a munkában. Sehogy sem sikerült a költőnek egyéb — okiratokból és saját leveleiből kétségtelenül bizonyos — életadatait összeegyeztetnem hevesmegyei működésével. Ismervén már Gy. Lászlónak felületes dolgozó-módját, itt is affélet gyanítottam. Elmentem tehát Egerbe s a felületességnél-még sokkal súlyosabb vétségeket fedeztem föl.

Először is örömmel állapíthattam meg, hogy nemcsak a XVIII. században készült s 1309-ig visszanyúló pontos név- és tárgymutatók vannak meg, hanem a költő korára vonatkozó *összes eredeti jegyzőkönyvek is*. Ezek alapján írta meg — bő idézetekkel — Szederkényi Nándor *Heves vm. történetét* (III. köt. a török hódoltság kora, Eger 1891.); de Gyöngyösy László sem ezt nem ismerte, sem a mintaszerű rendben tartott levéltárat nem látta, az *Indexeknek is csak egy kötetét hasz-*

¹ Gy. I. ismert és ismeretlen költ. c. akad. r. tagsági székfoglaló értekezésem bevezetésében (Az I. oszt. érték.) 1912.

nálta. Valamit hallott arról harangozni, hogy a megye levéltára ismételten veszélyben forgott Füleken, először 1663-ban, midőn Érsekújvár ostroma alkalmával a száguldó török-tatár hadak végig dúlták egész Nógrád megyét s utóbb egyéb várakkal együtt a szomszéd Szécsényt is elfoglalták. Ekkor azonban szerencsésen Murányba vitték a levéltár ládáit. Másodszor 1682. augusztus—szept. havában, midőn Thököly ostromolta, majd el is foglalta a várat. A vármegye főtisztviselői ekkor is megtették a levéltár elszállítására az intézkedést, de az ostromzár szigorúsága miatt már nem vihették el a ládákat, valahogy azonban ekkor is sikerült a levéltárat megmenteni.

Második meglepetésem az volt a levéltárban, hogy mind az *Index Personalis*, mind az *Index Rerum* az évszámokon kívül *pontosan följegyzí* a Gyöngyösy László által mellőzött *hónapokat és napokat is*. Ezek kijegyzése és további kutatásom közben aztán még nagyobb meglepetések is értek, melyekről már most rendre beszámolok, hogy a költő állítólagos heves-megyei működését véglegesen tisztázzam.

A Gyöngyösy László által — terjedelmes bevezetéssel — közölt kivonatok szerint Gyöngyösi István neve 1653-tól 1663. közepéig még csak 23-szor, de 1664-től 1671-ig, hét év alatt már 45-ször, 1672-től 1682-ig ismét 44-szer szerepel, pedig — ha néhány adatot nem hagyott volna ki s az *Index Rerum* és az *Acta Sedium Judiciarum* adatait is kiírja — e számok még tetemesen növekedtek volna. A közölt kivonatok legtöbbször különféle megyei ügyekben való eljárásra vonatkoznak, melyeket másod-, néha harmadmagával a nádornál, a felvidéki főkapitányoknál, a szepesi kamaránál, a német seregek parancsnokainál stb. kellett a teljesen török hódoltság alatt levő vármegyei népre rótt terhes adók mérséklése, élelmiszerek és várerődítési ingyenes munkák szolgáltatása ügyében elvégeznie, nem is említve az ő legnagyobb szolgabírói járására (a gyöngyösire) eső adók behajtását és elszámolását. Ezek is elég dolgot adtak, amazok végett távoleső helyekre (Murány, Kassa, Besztercebánya, Tokaj, Ónod) kellett utaznia, s a kiutalt útiköltségek és napidíjak összegéből következtetve, néha 8—10 napon át fáradnia. Ezek a megbízások a vármegye legsajátabb ügyei voltak s olyan természetűek, melyek nemcsak a megye ügyeinek és bajainak alapos ismeretét követelték meg, hanem jogi készséget s a tárgyalásokban, alkudozásokban kellő ügyességet is. S a hevesi Gyöngyösi István — úgy látszik — mindeme föltételeknek derekasan megfelelt, mert az 1664. márc. 19-iki közgyűlésen szolgabíróvá választották s mint ilyent a következő évek politikai bonyodalmai idején a 13 északkeleti vármegye gyűléseire (*consultatio*, *congregatio*, részleges országgyűlés) rendszeren őt küldték ki a vármegye képviselőjében, végre (1679.) helyettes alispánná választották.

A közbizalomnak ilyen megnyilatkozása nemcsak az eddigi működésével való meglepedést fejezte ki, hanem azt is bizonyítja, hogy ez a Gyöngyösi István megfelelt a vármegyei Statutumok ama föltételeinek, hogy a tisztviselők «becsületek, jogi dolgokban jártasak s érdemesebb és *vagyonosabb megyebeli nemesek* legyenek». A költő Gyöngyösi Istvánnak atyjától öröklött, első feleségével kapott és szerzett kisebb-nagyobb birtokai több megyében (különösen Ung és Gömör vmben) voltak ugyan, de eddig egyetlen adat sem igazolja, hogy bármily csekély zálogos birtoka is lett volna Heves megyében; ellenben a szolgabíró, majd h. alispán Gyöngyösi Istvánnak és feleségének is — mint alább látni fogjuk — épen Heves megyében több helyen is volt birtokuk.

De lássuk, össze tudta-e egyeztetni hevesmegyei szereplését egyéb dolgaival. A költő már seregbírósága előtt is éveken át Füleken tartózkodván, mint esküdtet mind a három itt székelő vármegye (Nógrád, Pest, Heves) használhatta őt a szolgabírák és alispánok mellett alkalmi kiküldetésekre; füleki seregbíró korában pedig — mivel az ítélőszékek üléseire a haditiszteken kívül megfelelő számban polgári állású embereket is meg kellett hívnia — azokra ő elsősorban bizonyára az ott lakó s jogi dolgokban jártas megyei urakat invitálta meg, ezek viszont a megyei Sedriákon folyó perekben bízták meg őt egy-egy nagyobb bűnös ügyvédi védelmével. Erre két igen jellemző példa van a hevesmegyei jegyzőkönyvekben. 1657. június 6-án Becse Anna — «nobilis persona, adulterii et infanticidii incusata» — főbenjáró pere került a Sedria elé. Gyöngyösi István (minden valószínűség szerint a költő, mint már gyakorlott ügyvéd) oly ügyesen védelmezte az ügyészi vád ellenében az asszonyt, hogy bírái fölmentő ítéletet hoztak. — A másik ilyen ülés 1658. július 3-án volt; ekkor egy többrendbeli súlyos bünténnyel vádolt ifjú legényt kellett védenie. Ezt nem sikerült ugyan felmentetnie, de a védelem módjában (kifogások, ellenvetések készsége, törvényismeret) ezúttal is olyan rátermettséget tanúsított, amely őt később a legjelesebb ügyvédek sorába emelte.¹

Ilyen ügyeket helyben mint seregbíró is elvégezhetett, de megyei kiküldetéseiben több napra elhagyni székhelyét, főképp a háborús években, már nem lehetett a katonai fegyelem meglazulása nélkül.²

¹ *Index Personalis* Tom. II. utalása szerint a *Protocolloban* részletesen le van írva mindkét törvényes eljárás, melyet Szederkényi is bőven ismertett id. h. III. k. 340—1. l. Gyöngyösy László azonban egyik forrást sem ismeri.

² Thurzó György generális 1603-ban egyik bírói szék betöltését azzal sürgeti, hogy «a katonaságot lehetetlenség jó fegyelemben tartani s a vég-házakat megőrizni seregbíró nélkül». (Erre több példát is idéz Takáts S. *A magyar mult tarlójáról* c. munkájában.)

1663. őszétől fogva, mint a nádor komornikja, még kevésbé érhetett rá, mert ideje legnagyobb részét vele kellett töltenie. Így mindjárt 1663/4. telén, amidőn Wesselényi a háborús szünetet arra használta, hogy régóta kinzó köszvényét «a stubnyai hévvízben» gyógyítsa. Hivatalos leveleinek dátumai azt mutatják, hogy 1663. december 16-tól 1664. május 7-ig «In castello nostro Teplicensi» (azaz Stubnyán) tartózkodott.¹ Itt volt vele a költő-komornik is, mert a *Murányi Vénus* ajánló levelét szintén «az stubnyai hév-vízben Boldog Aszszony havának (vagyis január hónap) 27. napján 1664.» — keltezi. Valószínűleg mindvégig itt maradt urával Gyöngyösi is, kinek nemcsak ügyes kezét-fejét használhatta jól nagy levelezésében, hanem testi baja és ezer gondja közepett vidám kedélye és társalgása is fel-felüdíthette az agguló nádort. Valószínűleg elkísérte urát a nyár elején Kassán tartott gyűlésre is, hol Rottal gróffal együtt bécsi biztatással és külföldi segélyígéréssel igyekeztek a meghívott felvidéki vármegyék követeit megnyugtatni, hogy a megújult nagy török háborúban annál készségesebben megszervezzék az elrendelt nemesi fölkelést.

A kassai consultation jelen volt megyéje képviselőjében a hevesi Gyöngyösi István is s a júl. 30-iki közgyűlésen be is számolt kiküldetéséről. A költő azonban semmikép sem mehetett el Stubnyáról Fülekre sem a márc. 19-iki sem az ápril 2-iki gyűlésre, s aligha mehetett volna el a későbbiekre is, mert a nádor az 1665. és 1666. éveket is nagyrészt úton töltötte, s különösen 1666. tavaszi hónapjaitól fogva késő nyárig Gyöngyösi is állandóan környezetében volt. Ugyanis ez utóbbi év márciusában hozta fel Zrinyi Péter menyasszony-leányát I. Rákóczi Ferenczel tartandó esküvőjére. Széchy Mária Zsolnáig eléjük ment, Wesselényi Besztercebányán és közeli lipcsei kastélyában fogadta őket, az esküvő után pedig (ápril közepén) Stubnyán találkoztak. Gyöngyösi Besztercebányán láthatta először a szépséges Zrinyi Ilonát, kinek bájait a női szépség iránt mindig fogékony költő később oly elragadtatással írta le.

Nyár dereka lett, mire visszatértek Murányba. Gyöngyösi immár harmadik éve igen jó szolgálatokat tehetett urának, mert ez, alig értek haza, 1666. augusztus 1-én kelt levelével egy időközben örökösök nélkül elhalt hadnagyának «mindenemű javait (Kassán lefoglalt marháit is) nemz. Gyöngyösi István komornikjának, *tanquam bene merita personae* conferálta.² Még ugyane hónap végére Murányba hív több felvidéki urat, s míg maga a várban a főbb emberekkel vendégeskedik, az elégületlen «interessatus» rendek s a maga legbizalmasabb emberei a Várallyán egy kívül jól őrzött pajtában tanácskoz-

¹ *Magyar Történelmi Tár.* Pest. 1861. X. köt.

² Wesselényi levele gr. Csáky Fer. főkapitányhoz. Századok 1873. 510. l.

nak a vasvári béke után bekövetkezett szomorú állapotokról; — ebben az ügyben Wesselényi a tavasszal már Zrinyivel is sokat tanácskozott. Gyöngyösit, mint a nádor fizetett, tehát nem független alkalmazottját, nem vonták be a politikai ügyek titkos tárgyalásaiba, bizonyára maga is távol akarta magát tartani; de mint az eddigi, majd a későbbi (már a nádorné özvegysege idejében tartott) titkos összejöveteleknél szemtanúja, sok mindent tudott és látott.¹ Ugyan mikép tudta volna e nagy lekötöttség mellett a szolgabírói bokros teendőket és a számtalan megyei kiküldetést elvégezni, melyekkel évről-évre megbízták — a hevesi Gyöngyösi Istvánt!²

A költő Gyöngyösinek — urasági szolgálata mellett — nemcsak családi, hanem jövedelmet hajtó ügyvédi dolgaát is sokszor el kellett mulasztania. Erre vonatkozik Széchy Máriának 1669. dec. 14-én kelt adománylevele, mellyel Babaluska falucsukát minden hozzátartozóval azon érdemén adja zálogba komornyikjának, mert — jóllehet sokféle szolgálatra lett volna módja — «mindazonáltal *félretévén az olyatén alkalmatosságokat*, minket — úgymond, néhai férjét is beleértve — el nem hagyott, hanem előbb mint komornyik, utóbb (t. i. 1669. jan. 1-től) mint balogvári kapitány — minthogy *más rendbeli hasznos alkalmatosságokat elmulasztott* és holmi szerencsétlen casusi miatt nem kicsiny károkat is vallott», mindezek kárpótlásául és hű szolgálatai jutalmául íratta rá a babaluskai birtokot,³ miután ugyanez év június 1-én már több kisebb részbirtokot is adományozott neki.⁴

Az «elmulasztott alkalmatosságok» bizonyára nem a hevesmegyei ügyek, hanem ügyvédi megbízások voltak. Ilyen volt például a füleki várórségnek 1665. nov. 14-én kelt megbízólevele, melyben régi italmiéri joguk visszaállítását kéri a nádornál kieszközölni.⁵ Olyan bizalom nyilatkozott meg itt régi tisztársai és a Füleken lakó nemesség részéről, hogy nem utasíthatta vissza; de a nádornál viselt bizalmi állása — úgy látszik — nem volt elég az elévült jog visszaállítására, azért, mihelyt időt szakíthatott, télvíz idején, 1666. febr. 3-án személyesen ment el a jászói Convent, mint hiteles hely elé, hogy jegyzőkönyvbe vétetvén a füleki panaszokat, ezzel megindítsa a további hivatalos eljárást. 1667. szept. havában pedig Lengyelországba ment az özvegy nádorné megbízásából, hogy

¹ L. alább Gyöngyösi 1670. szept. 1-i vallomását, ahol név szerint felsorolja a gyűléseken jelenvoltakat.

² Gyöngyösi László közlése szerint csupán a közgyűléseken 1667-ben 5-ször, 1668-ban 11-szer szerepelt.

³ Deák Farkas közlése a *Magyar hölgyek levelei*, Bpest 1879. 259—60. l.

⁴ A Koháry-család szentantali levéltárából közli Nagy Iván IK. 1897. 437. l.

⁵ Nagy Iván közlése az IK. 1898. 85—7. l.

eladja férjének ottani, még életében ráhagyott birtokát.¹ — 1668. tavaszán megint szakított magának egy kis időt, hogy a jászok bérlet-ügyében eljárhasson. «Minthogy ő régtől fogvást jóakarójuk az jász uraiméknak»: maga vezette őket a leleszi Convent elé, s aztán kértükre — «minthogy afféléhez ők nem sokat értenek» — visszatérőben (jún. 8.-án) régi bizalmas viszonyuknál fogva, Andrassy Miklós jász-kún kapitánynak írt az érdekükben.²

1668. nyarán még nagy sürgés-forgás, titkos tanácskozás folyt az özvegy nádorné körül, s befejezi azokat aug. 18—20-án a szendrői gyűlés. Gyöngyösi is jelen van, tud is a reménytelen tervezgetésekről, de semmiben sem vesz részt, s az év végéig Murányban tartózkodik. 1669. január 1-től aztán 1670. augusztus közepéig, mint a kis Balogvár kapitánya, már nagyon csendes s május 4-iki levele szerint szinte remete-életet él, s csak egyszer, 1669. jún. havában látogathat el Ung megyébe, bizonyára nemcsak annak a 120 frtnak átvétele végett, melyről jún. 8-án nyugtatványt adott úrasszonya ottani számtartójának,³ hanem hogy egyúttal meglátogathassa Radváncon élő s a múlt évben árvaságra jutott gyermekeit is.

Gyöngyösinek a kötelességen kívül fontos oka volt a balogi magányban visszavonultan élni. A szendrei gyűlés után néhány hónapra a nádorné legbizalmasabb politikai tanácsadói elárulták az összeesküvés ügyét, s őt magát is rávették, hogy adja át a titkos iratokat gróf Rottalnak. 1668. december közepén fel is vitte azokat Pozsonyba, de az izgalmak ágyba döntötték s csak 1669. tavaszán mehetett haza Murányba. A minderről semmit sem tudó elégületlen nemesség azonban tovább folytatta a tervezgetést, s Zemplén megye felhívására 1670. január 24-én a királyi tilalom ellenére mind a 13 felvidéki vármegye képviselője Kassára gyűlt össze tanácskozásra. Heves megye 1670. január 18-án tartott közgyűlésén ugyanazt a Gyöngyösi István szolgabíró-t küldi ki követéül, aki hasonló minőségben már többször képviselte a megyét.

Ezzel a kiküldéssel kapcsolatban mindjárt helyre kell igazítanom nem is egy, hanem három-négy régi tévedést. Thaly azt írja egyik jegyzetében,⁴ hogy Gyöngyösi «úrnője követeképen résztvett a kassai gyűlésen». Ezt átírja utóbb Nagy Iván is (id. k. 1897. 438. l.). A jobban értesült Patler később (1876.) azt mondja, hogy *Széchy Máriát Szepesý Pál képviselte* (aki t. i. eddig is résztvett az összeesküvők titkos gyűlésein),

¹ A Lubomirski Sándor herceggel 1667. szept. 22-én kötött eladási szerződés az Orsz. Levéltár N. R. A. Fasc. 722. Nr. 23.

² Thaly *Adalékok* stb. I. k. 301. l.

³ Közli: Nagy I. IK. 1898. 88. l.

⁴ Thaly *Adalékok* 1872. I. 308. l.

Heves megye követe pedig Gyöngyösi István volt; de más Gyöngyösiről nem lévén tudomása, jóhiszeműen hozzáteszi: hogy a «Széchy Mária volt komornikja s megénekölője, balogvári kapitány».¹ E hitelesnek látszó állítás alapján közhitté vált, hogy a költő — más nyolc vármegyei tisztviselővel együtt — a politikai mozgalmakban s a kassai gyűlésen való részvétele miatt került a füleki börtönbe. Thaly közölte is Szelepcsényi György primás-kancellárhoz Fülekről 1670. aug. 23-án intézett közös folyamodványukat, melyben ártatlanságukra s nemesi szabadságuk megsértésére hivatkozva, könyörögnek, hogy lefoglalt vagyonuk és maguk felszabadítása ügyében «méltóságos bölcs elméje szerint cooperálni méltóztassék».² Thaly a folyamadványban a költő fogalmazását és írását vélte felismerni. Ezt ugyan — a folyamadványt nem találván a megjelölt helyen — nem volt módomban megvizsgálni,³ mégis kételkednem kell Thaly állításában. Szelepcsényi akkor még eljárhatott a dologban, annál inkább mert a Füleken székelő három vármegye közgyűlése is (aug. 27. és 29.) sürgetőleg kérte tisztviselőinek szabadon bocsátását, de Bécsben az írásbeli jóálláson kívül anyagi biztosítékot is követeltek. És a füleki várőrség derék tisztikara: Bélteky Pál vice-kapitány és a többi haditisztek tizezer tallér erejéig kezességet vállaltak, hogy a gyanúba fogott s névszerint felsorolt foglyok (köztük Gyöngyösi István is!) szabadon bocsáttatván, megszökni nem fognak s a vizsgáló bizottság idézésére bármikor meg fognak jelenni. Ez a kezeslevél 1670. nov. 11-én kelt.⁴ A fogoly tisztviselők tehát legjobb esetben csak november végén vagy csak decemberben szabadulhattak ki, mert gr. Rottal János, ki Lőcsén 1670. aug. 2-ik felében kezdte meg a főbb szereplők kihallgatását, betegeskedése miatt királyi engedéllyel már november 3-án elhagyta a várost s Pozsonyon át Bécsbe ment (nov. 19-én már itt tanácskozik).

Ezalatt az 1670. május havában beküldött német seregek az egész Felvidéket elárasztották, több fontos várba őrségeket raktak s mintegy kétezer gyanúsított, vagyonos embert fogdostak össze; ezek kihallgatása végett királyi rendelettel albizottságokat alakítottak. Az az albizottság, melyben Bágyony Benedek egri kanonok és mint «homo regius» Berthóthy Gábor vezették a vizsgálatot, már július 29-én Eperjesen megkezdte s augusztusban Kassán és Lőcsén, szept. 1-én pedig

¹ Pauler Gyula *Wesselényi és társai összeesk.* 1876. I. 305—6. l.

² Thaly id. h. I. 306—8. l.

³ A folyamadvány eredetije Thaly szerint (i. h. 308. l.) az esztergomi primási levéltárban van, de a megjelölt kötegben és szám alatt (Capsa X. Fasc. Nr. 19.) hiába kerestem, ez is s a szomszédos számok is hiányzanak. Pedig Gyöngyösi 1669. máj. 8-án kelt levelének fénykép-másolatával összehasonlítva meg tudtam volna állapítani, hogy valóban az ő írása-e a folyamadvány.

⁴ Közölte Thaly a Figyelő 1882. évf. 75—76. l.

Sárosban folytatta a kihallgatásokat a Bécsben előre megállapított 20 kérdőpontra nézve. Törvényes idézés után s eskü alatt szept. 1-én hallgatták ki Gyöngyösi Istvánt, a költőt is, mint 117-ik tanut. De csak a 8-ik pontra nézve: hogy t. i. mit tud a titkos gyűléseken résztvett rebellisekről? és végzéseikről. Gyöngyösi részletesen elmondotta, hogy kik voltak jelen a murányallyai, a besztecebányai, lipcsei, murányi és szendrei gyűléseken, hol tárgyaltak Zrinyi Péterrel és Vojenski lengyel kánokkal, mit hallott Fábian Farkastól, ki a nádorné megbízásából a lengyel országgyűlésen és Zrinyi Péternél is járt, a pénzszerzés terveiről, Csáky Ferenc szökéséről, mit hallott Wesselényi Lászlótól stb.¹ Nagyon óvatos vallomás: csupa külsőség és hallomás, szinte köztudomású dolgok. Nem is zaklatták tovább, annál kevésbbé, mert mint balogi kapitány másfél éven át nagyon visszavonultan élt, s ezúttal mások sem vallottak rá. A hevesi Gyöngyösi István pedig ezalatt társaival együtt tovább szenvedett a «füleki árestumban». Megerősíti ezt a fentebbieken kívül az is, hogy 1670. második felében egyetlen egyszer sem szerepel a vármegyei jegyzőkönyvekben.

Murány kényszerű átadása után (1670. aug. 10.) az özvegy nádorné saját várában őrizet alatt volt, decemberben pedig a fiscus lefoglalta összes vagyonát. Mivel a balogi várban aug. közepe óta szintén német őrség volt, Gyöngyösi Sárosból visszatérőben előbb valószínűleg Radváncon, később babaluskai zálogos-birtokán huzódott meg, talán azért is, hogy közelebb legyen úrasszonyához, ha szüksége lenne rá. S valóban szüksége volt, mert további kihallgatás végett március elejére a pozsonyi «judicium delegatum» elé idézték. 1671. febr. 13-án indult Murányból s kíséretéhez csatlakozott az egykori hűséges komornyik is. Őt itt sem vették őrizetbe, s ha szemmel tartották is, megengedték neki, hogy az agyonzaklatott özvegy megbízásaiban eljárjon, sőt azt is, hogy május 17-én Bécsbe menjen a rettegett Hoher Pál kancellár pártfogó intézkedését kérni sanyarú fogságának enyhítése iránt. Mikor június elején asszonyát Bécsbe költöztették, ide is elkísérte, s mellette maradt mindaddig, míg december 1-én meg nem szüntették fogságát.²

Ilyen körülmények között mikép lehetett volna jelen az 1671. márc. 2. és 19., május 8., június 3., július 20. és szept. 2-án tartott hevesmegyei közgyűléseken, s mikép járhatott volna el az itt kapott különböző megbízásokban és szolgabírói rendes dolgaiban? Bizonyára épúgy nem, mint az 1672.

¹ Az 1670. júl. 21-től szept. 20-ig folyt vizsgálat összesített jegyzőkönyve az Orsz. Levéltárban. N. R. A. Fasc. 1737. Nr. 1. alatt (és nem 1731. mint Pauler tévesen idézi.)

² Gyöngyösi 1671. dec. 2-án. kelt levele Andrássyhoz. Thaly *Adalékok* I. 310–11. l.

febr. 10., ápr. 20., május 9., jún. 22. és július 7-én tartott gyűléseken sem. Mikor ugyanis úrasszonyának nem volt többé szüksége az ő szolgálataira és valahára haza szabadulhatott Bécsből, nem Fülekre, a vármegye szolgálatára, hanem Andrassy Miklós «udvarlására» sietett, szóval is felajánlván neki teljes szolgálatát, miután azelőtt is már többször eljár megbízásaiban s Bécsből is többször küldött neki bizalmas értesítéseket a vizsgálat alatt lévő magyar urak sorsáról.¹ Aztán sietett haza rég nem látott gyermekeihez.

Radváncon most hosszabb időt töltött s csaknem bajba került a miatt, hogy «az ungvári sokadalom alkalmatosságával» (máj. 1.) egy máramarosi sóhivatalnok levelet hozott neki Baranyai Gáspártól.² A vizsgálat alkalmával, melyet 1672. június 13-án Vaskovich István prépost a leleszi Convent tagjaival és nemes Trombitás Albert mint «homo regius» vezettek, két radvanci tanú vallott ellene: hogy a levélhozó «sós-tiszt» titokban, a kert felől ment Gyöngyösi házába, itt «sokáigh tractált vele», s mikor távozott, maga mondta a tanúnak, hogy Husztról való s levelet hozott Baranyai Gáspártól. Ugyanekkor 92 ungvári és radvanci lakost hallgattak ki különböző ügyekben.³ Gyöngyösi azonban valahogy ekkor is kimentette magát, s önvédelmében — az ekkori protestáns-üldözés idején — az is javára szolgálhatott, hogy már — a szintén convertált nádorné udvarában — ő is áttért a katolikus vallásra. Ez a zaklatás is mindenesetre hozzájárult ahhoz, hogy a dinasztikus hűsége miatt egyre emelkedő, különben szintén convertált Andrassy Miklós szárnyai alá meneküljön.

Gyöngyösi ajánlkozása épen jókor jött, mert Andrassy-nak első és második feleségének örökségi s a maga birtokszerző ügyeiben annyi elintézni valója volt, hogy több ügyvédjük mellett Gyöngyösinek is teljes hatalmú megbízást adtak.⁴

¹ Gyöngyösi 1671. dec. 2-án kelt levele Andrassyhoz. Id. h.

² Baranyai Gáspár Gyöngyösi apósa, aki mint I. Rákóczi Ferenc bizalmas és hű embere résztvett ura fölkelésében s ezért menekülnie kellett; a pozsonyi «judicium deleg.» áprilisi idézésére, mint a legtöbb bujdosó, ő sem jelent meg, s csak 1675-ben nyert kegyelmet, természetesen súlyos váltságdíj mellett. L. Prot. Szemle 1912. 4. füz. 221. l.

³ A tanuvallató jegyzőkönyv az Orsz. Levéltárban N. R. A. Fasc. 1737. Nr. 5.

⁴ Az 1673. telén kelt meghatalmazó levelet Andrassy 2-ik felesége Kerekes Erzsébet a jászói Convent előtt állította ki. (IK. 1911. 477. l.) — Az 1674. ápr. 12-én kelt megbízó levelet Andrassy M. Boros Péter esztergomi kanonoknak és «nemzetes és vitézlő Gyöngyösi István sógor uramnak» adta, hogy első felesége (néhai Zichy Klára) nem rég elhunyt nagyatyjának Baranyai Tamásnak (innét a magyar *sógorság*!) hagyatékából az ő gyermekeit illető ingó és ingatlan részt biztosítsa. Gyöngyösi a Nagyszombatban 1674. jún. 8-án hiteles személyek előtt a Zichy-rokonsággal közmegnyugvásra kötötte meg az osztályos szerződést. (Kiadatlan.)

Az a tíz levél, melyet Gyöngyösi az 1673—1675. években írt Andrásynak,¹ hűséges beszámolás fáradságos járása-kelése eredményeiről, melyeket hagyatéki ügyekben sok tárgyalás, alkudozás után, peres ügyekben sürgetés, derekas képviselő által, birtokszerző ügyben informálás, pártfogók szerzése, ajándékígéret stb. útján sikerült elérnie. Mikor 1673. június 9-én az első levelet Trencsénhévyvízről írja, már vagy hat hete úton volt, a 2-ikat és 3-ikat jún. 27-én és július 14-én Pozsonyból, a 4-iket Bécsből visszatérve augusztus 30-án ismét Pozsonyból írja, közölve egyúttal, hogy a szept. 9-re kitűzött tárgyalásra ismét Trencsén megyébe kell mennie s itt végezve — csaknem félévi távollét után — térhet csak haza. Ezek így lévén, semmikép sem lehetett jelen Heves megye ápril. 19-iki tisztújító gyűlésén, hol újra megerősítették szolgabírói hivatalában, még kevésbé járhatott el a máj. 30. és jún. 21-én kapott többféle megbízásban.

1674-ben alighogy kitavaszkodott, ismét útra kelt; Nagyszombatból május 14-én írja első hosszasan beszámoló levelét, de bevezető soraiban hivatkozik Pozsonyból írt korábbi levelére (amely azonban nincs meg); a 2-ik levelet a pozsonymegyei Vedredről máj. 21-én, a 3-ikat Pozsonyból jún. 13-án, a 4-iket aug. 30-án Krasznahorkáról keltezi (az utóbbi kettőt Eperjesre címezve Andrásynak). Egy régebben ismert s Koháry Istvánhoz intézett levelét szintén Krasznahorkáról okt. 21-én írja, jelezvén, hogy a következő héten Kassára, innét pedig nov. 9-re «Judex Curiae uram terminusára» Eperjesre kell mennie. E nagy elfoglaltsága mellett és Fülektől nagyon távol lévén, megint nem járhatott el Heves megye május 9., júl. 11. és aug. 6-iki gyűlésein kapott megbízásokban.

1675-ből csak két levele maradt fenn, az egyiket június 10-én Eperjesről írta Krasznahorkára, a másikat innét júl. 12-én a távollevő Andrásynak; de ez évben, mint a következőben is csak egyszer szerepel a jvkvekben a hevesi Gyöngyösi; 1677-ben már ismét kétszer, még pedig augusztus végén annál kellemetlenebb megbízásban, mert a szepesi kamara igazgatója Kassán nem lévén megelégedve a katonai szolgáltatások elszámolásával, Gyöngyösi szolgabíróat ifjabb megyebeli társával együtt lecsukatta, s hiába volt a vármegye panaszos fölírása, ajándéka, hétheti fogság után is csak követelése teljesítése után bocsátotta őket szabadon. Bár a fölkelők kalandozása már évek óta, s a következő években még inkább, a kisebb utazásokat is veszélyesekké tette, a már öregedő s beteges Gyöngyösi mégis el-eljárt néhány fontosabb kiküldetésben. A vármegye e hosszú évek óta teljesített buzgó szolgálatért azzal fejezte ki elisme-

¹ *Gyöngyösi István ismeretlen levelei* c. alatt bevezető értekezéssel közöltem az IK. 1913. 65—98. l.

rését, hogy megüresedvén a helyettes alispáni tisztség, erre az 1679. április 12-iki közgyűlésen Gyöngyösi Istvánt választották meg.

A költő Gyöngyösi ezalatt — Thököly fölkelése idején — az Eperjesre, majd tovább menekült Andrássynak nemcsak mint jogtanácsosa, hanem mint jószágigazgatója mindenre kiterjedő gondossággal, feleségével együtt, oly hűséggel szolgált, hogy urának minden érdekét és vagyonát megvédte, sőt szükség esetén nagyobb kölcsönökkel is segítette.¹ Ez az odaadó szolgálat jóformán minden idejét lekötötte ugyan, de époly becsületet szerzett neki, mint a Wesselényi és Széchy Mária körül végzett buzgó szolgálata, s előbb (már 1674.) a csetneki, utóbb (1684.) a krasznahorkai s más birtok-adományokkal jutalmát is megnyerte s az Andrassy-család háláját mindenkorra biztosította.² Mivel babaluskai zálogbirtoka is megvolt, s 1664. óta szinte állandóan a megye területén lakott, a különböző tárgyalások alkalmával annyira ismertté tette magát és képességeit, hogy az 1675. okt. 25-iki közgyűlésen (s később többször is) a megye már alispánná jelölte, az 1681-iki soproni országgyűlésre pedig őt küldte ki egyik követéül. Gyöngyösi április második felében ideutazván, december végeig, tehát az országgyűlés egész tartama alatt — Sopronban volt. Itt írta — a június 13-án nádorrá választott Esterházy Pál üdvözlésére — a *Kesergő Nymppha* (később *Palinodia*) című hazafias költeményét is.

Itt már most szóvá kell tennem Gyöngyösy Lászlónak azt a példátlan eljárását, melyet a hevesmegyei jegyzőkönyvi kivonatok 1681. és 1682. évi adatainál elkövetett. 1681-ből csak a jan. 8. jan. 29. és febr. 14-iki bejegyzéseket közli (mind a három az ónodi katonai szolgáltatásokról szól), az ugyanazon évi többi Gyöngyösi-vonatkozású följegyzést azonban mellözi, — pedig olyan fontos tartalmúak, hogy lehetetlen volt észre nem vennie. Hogy az apr. 9-iki közgyűlést mellözi, melyen Tassy Mihály alispánt és Bulyovszky Ferenc főjegyzőt választják meg Sopronba küldendő követekül, az még érthető, mert Gyöngyösi neve itt nincs említve, de az apr. 11-iki gyűlésen Gyöngyösi István h. alispánt is kiküldik az országgyűlési utasításokat készítő bizottságba, s ez elég figyelemre méltó megbízás. De szerepel Gyöngyösi neve ugyanazon Index-kötetnek a májusi, júniusi, júliusi és szeptemberi közgyűlésekre mutató följegyzéseiben is, — s ezek igen fontos

¹ E páratlan buzgósággal végzett szolgálatnak bőséges bizonyosságai az Andrassyhoz 1679—80. években Krasznahorkáról küldött levelei. Thaly *Adalékok* 314—323. l.

² Az 1674-iki adománylev. közli Nagy Iván (IK. 1898. 88., l.). az 1684-ikit ugyanő (U. o. 202—05. l.) Mindkettő megható emléke a régi idők urai és főember-szolgáik közti viszonyoknak.

dolgokra vonatkoznak. Tassy Mihály ugyanis (többször egyedül, néha követtársával is aláíratva) Sopronból 1681. május 8-án, június 13-án és 23-án és szept. 3-án jelentéseket küld Fülekre, melyeket aztán a legközelebbi közgyűléseken tárgyaltak. *Bár Gyöngyösy László szerint a vármegyei levéltár régi iratai elvesztek*, az Index pontos jelzése alapján kikértem e jelentéseket, s *öt perc mulva kezemben volt Tassynak mind a négy jelentése* (összes mellékleteivel), *melyeket Gyöngyösi István h. alispánnak* «mint jóakaró sógor urának» *címzett* s rendesen így végzett: «Kegyelmeknek szeretettel szolgáló attyafia, sógora N. Tassy Mihály.» *Mindegyik levélen rajta van Gyöngyösinek a levél érkezése napját és átvételét öreges betűkkel igazoló két sora* s a h. jegyzőnek az a följegyzése, hogy a jelentést mikor tárgyalta a közgyűlés. (Mivel Tassy M. okt. elején hazament, a következő jelentéseket már Bulyovszky F. küldi, nem Gyöngyösi, hanem Tassy alispán címére.)

Gyöngyösy László tudta, hogy a költő Gyöngyösi mint Gömör vm. követe Sopronban van, s ha előbb nem, most csupán az Index adataiból is meg kellett győződnie, hogy a hevesi h. alispán, aki ugyanakkor állandóan itthon van, nem lehet azonos a költő Gyöngyösivel, mint ő állította. Mint ahogy nem bolygatta azt a kérdést, hogy miért küldötte követéül Sopronba Gömör, s miért nem Heves megye, ahol már oly régóta működött és annyi érdemet szerzett: itt is legkényelmesebbnek találta az ő állítását meghazudtoló Index-adatokat mellőzni. Úgy látszik, Gyöngyösy László — bár oly sokat foglalkozott Heves megye ügyeivel — nem tartotta szükségesnek Szederkényi munkáját sem átlapozni, pedig itt is megtalálta volna Tassynak Gyöngyösihez intézett leveleit bő kivonatokban,¹ valamint egyéb megyei szereplését is; de persze Szederkényi sehol sem azonosítja a hevesi Gyöngyösit a költővel.

De mellőzött Gyöngyösy László korábbi adatokat is, melyek árulói lehettek volna az ő állításainak. Az Indexben az *1671. márc. 19-iki közgyűlésről* három Gyöngyösi-vonatkozású adat van, de ő csak azt közli, mely szerint az alispán és szolgabírák (köztük Gyöngyösi István) számadásainak átvizsgálásáról tett jelentést a kiküldött bizottság. *Ugyanazon dátum alatt* még a következő két bejegyzés van:

1. «Gyöngyössy Stephani Judlium uxori, eo quod tribus vicibus coquam egerit, floreni 14, denarii 40 conferuntur,» a jegyzőkönyv 21. lapján ugyanaz magyarul ekkép van bejegyezve: «Gyöngyösi István szolgabíró úr feleségének három rendbeli szakácskodásáért a nemes vármegye deputatus számvevőinek (tehát az előbb említett bizottságnak) conferáltatik 8 thallér érő 14 frt és 40 denár». A köv. bejegyzés aztán ugyanazon dátum alatt *Gyöngyösiné* nevét is megmondja, ugyanis

¹ Szederkényi N. id. m. III. köt. 149. s köv. l.

2. az Index szerint: «Gyöngyösy Stephanus nomine uxoris suae Sophiae Bekény literis Nobilitaribus pro parte Casparis Kovács in Mikófalva degentis Anno 1670. 29. Januarii emanatis — contradixit.» A jegyzőkönyv 22-ik lapján meg van említve, hogy Kovács Gáspár jobbágya volt Gyöngyösinének, s az a határozat is jelezve, hogy Kovács Gáspár armalis-levelét egyelőre visszatartják a következő közgyűlésig. Abban az időben t. i. igen gyakori eset volt, hogy tehetősebb jobbágyok földesurukkal való kiegyezés vagy katonai érdemeik alapján armalis-levelet kértek és kaptak a királytól.¹

Gyöngyösy Lászlóra nézve nagyon kellemetlen meglepetés lehetett az a fölfedezés, hogy a hevesi szolgabíró felesége az a *Bekényi Zsófia*, akiről már Dugonics is írt, holott a költő első felesége — Nagy Iván kétségtelen megállapítása szerint — az a Baranyai Ilona, akitől való leszármazását épen ő (Gyöngyösy László) vitatta legjobban. Ez a fölfedezés halomra döntötte volna minden hevesmegyei megállapításait: *egyszerűen mellőzte tehát a Bekényi Zsófiára vonatkozó adatokat*. Mindenesetre nagyon jellemző módja a történelmi kutatásnak! Ezek után természetesen nem érdekelték őt az Indexeknek azok az adatai sem (II. köt. 1663. jún. 20., 1665. dec. 9., 1667. május 23.), melyekben Bekény János és Bekény András (1667-ben Gyöngyösi Istvánnal együtt) mint megyei birtokosok szerepelnek és Zsófiának testvérei lehettek.

De hátra van még Gyöngyösy László kutatásainak koronája. 1682-ből csak egy adatot talált az Indexekben, amely szerint az ápr. 29-iki közgyűlésen Gyöngyösi István h. alispánt (másokkal együtt) a megyei porták kiigazítására küldték ki. Hogy több adatot nem talált, azt avval okolja meg (id. h. 196. l.), hogy ezentúl «*öregsége miatt is, minden idejét Gömörmegye ügyei foglalták le*». Mindenesetre furcsa okoskodás, hogy aki 30 éven át ennyit dolgozott Heves megye közügyeiben, *öregségére* más megyébe menvén, ott még 22 éven át olyan fárasztó munkát végezzen, s e mellett 1700-ig olyan nagy irodalmi munkásságot fejtsen ki, mint a költő Gyöngyösi Istvánról tudjuk. Más oka lesz tehát annak, amiért 1682-ön túl a hevesi Gyöngyösi István nem szerepel az Indexekben.

Heves megye 1682. aug. 12-én tartotta utolsó közgyűlését Füleken, melyet a következő hetekben Thököly seregei ostrom alá fogtak, s miután a várat és az alatta elterülő várost rommá lötték, szept. 16-án el is foglaltak. Így a török hódoltság idején ide menekült nemesi családok hajléktalanokká lettek, s Heves megye 1682. november 25-től kezdve felváltva Losoncon, Gácson, utóbb Gyöngyösön tartotta gyűléseit, mindaddig, míg

¹ Szederkényi szerint (id. m. III. k. 396—7. l.) 1655-től 1683-ig csupán Heves vmben 174 ilyen (név szerint felsorolt) új nemes armalisát hirdették ki

az Eger visszafoglalása után következő évben (1688.) visszatérhetett régi székhelyére. 1683. febr. 25-én Losoncon tisztújító gyűlést tartottak, melyen a vármegye régi alispánját és három szolgabíráját újra megerősítették tisztségükben, a betegsége miatt lemondott 4-ik helyére újat választottak, végül *helyettes alispánná* — mint a jegyzőkönyv 193-ik lapján fel van jegyezve: *«post fata Egregii condam Stephani Gyöngyössi — maiori et pōtiori vōcum suffragio — eligitur Dnus Andreas Szilassy»*. Az érdemekben megöszült hevesmegyei Gyöngyösi István helyettes alispán tehát, a Bekényi Zsófia férje, *nem* — mint Gyöngyösy László állítja — *Gömör megyébe, hanem a másvilágra költözött*. Előbb is betegeskedvén, füleki otthonától megfosztva 1682/3. telén kétszeresen érezhette hontalansága terheit, s nyilván ezek súlya alatt roskadt össze. Ezért nincsen róla több említés a hevesmegyei jegyzőkönyvekben és ezek név- és tárgymutatóiban.¹

Ezzel — azt hiszem — véglegesen tisztáztam azt, hogy a Heves megyében 1653—1682-ig szereplő esküdt, szolgabíró és helyettes alispán, meg a Gömör megyében szereplő költő, ügyvéd, országgyűlési képviselő és első alispán Gyöngyösi István *nem ugyanazok, csak névrokonok*, s így Gyöngyösy Lászlónak azt a terjedelmes tanulmányát és adatközlését (IK. 1908. 194—204. és 338—346. l.), melyben az amarra vonatkozó levéltári adatokat mind a költőre vonatkoztatja: mint felületes, hibás s az olvasót tudatosan megtévesztő dolgotatot végkép ki kell törölnünk a Gyöngyösi-irodalomból. A megtévesztés, sajnos, annál károsabb, mert alaptalan véleményét egyéb téves föltevéseivel együtt későbbi dolgozataiban (IK. 1911. 223. l. Prot. Szemle 1912., Uránia 1913—14.) nemcsak fenntartja, de mint bizonyosat hirdeti, s azokat már az irodalomtörténeti kézikönyvek is kezdték átvenni.

¹ Felesége, kit egy gömörmegyei levéltári adat szerint 1653-ban mint Barsi János özvegyét vett nőül, már régebben elhalhatott, gyermekeik pedig — úgy látszik — nem maradtak, legalább Heves megye későbbi irataiban sem annak, sem emezeknek neve nem fordul elő.